

<https://doi.org/10.36719/2789-6919/40/21-24>

Yeganə Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
yeganememmedova.doc@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8319-8849>

Məktəbəqədər dövrdə təlimin təşkilinin uşaqların idrəkının inkişafına təsiri

Xülasə

Təlim prosesi uşağın idrak yolundakı hərəkəti ilə bağlıdır: o, biliksizlikdən bilikliliyə doğru inkişaf edir. Təlim tələb edir ki, məlumat uşağa valideyn və ya tərbiyəçi tərəfindən hazır ötürülməsin, uşaq məlumatı özü əldə etsin. Təlimin təşkili zamanı uşaq yeni biliklər öyrənir, bu öyrəndiklərini təkcə dərstdə, məşğələdə tətbiq eləmir, həmçinin öz real həyatında da istifadə edir.

Müəllim uşağı fəallığa sövq etməlidir, onda həvəs, istək yaratmalıdır. Təlim prosesi daha çox uşağa şərait yaradır ki, uşaq özü axtarış eləsin, öz bildiklərini ortaya qoysun. Müəllim isə bu prosesdə uşağa yol göstərir. Fərqli yanaşma tərzini uşağa aşılayır. Təlim prosesinin daha aktiv, daha maraqlı keçməsi təlimdə istifadə olunan metodlardan, vəsaitlərdən asılıdır. Müəllim müxtəlif vəsaitlərlə təlimi təşkil etməlidir. Bu zaman uşaq daha fərqli mühakimələrdən istifadə edir, öz düşüncəsini daha da formalaşdırır. Məktəbəqədər müəssisədə təhsilin səmərəli qurulması üçün mühit təlimə uyğun olmalı və uşaqların öyrənmə prosesində ünsiyyət və əlaqə yaratmasına imkan verməlidir. Təlimin əsas vəzifələrindən biri odur ki, o uşaqda biliyə yiyələnmə həvəsini artırır, uşaq özü bilik öyrənməyə can atır.

***Açar sözlər:** məktəbəqədər dövr, təlim prosesi, uşaqyönümlü, inkişafetdirici mühit, idrək inkişafı*

Yegana Mammadova

Azerbaijan State Pedagogical University
Doctor of Philosophy in Pedagogy
yeganememmedova.doc@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8319-8849>

The Influence of the Organization of Training in the Preschool Period on the Cognitive Development of Children

Abstract

The learning process is related to the child's movement on the path of cognition: he develops from ignorance to knowledge. Training requires that information is not readily transmitted to the child by a parent or tutor, but that the child acquires the information himself. During the organization of the training, the child learns new knowledge and applies what he has learned not only in the lesson, but also in his real life.

The teacher should encourage the child to be active, create enthusiasm and desire in him. The training process creates more conditions for the child, so that the child can search for himself and reveal what he knows. The teacher guides the child in this process. It inculcates a different approach in the child. The more active and interesting course of the training process depends on the methods and resources used in the training. The teacher should organize the training with different resources. At this time, the child uses different judgments and further forms his own thinking. In order to effectively establish education in a preschool institution, the environment should be suitable for learning and should allow children to communicate and connect in the learning process. One of the main tasks of training is that it increases the child's desire to acquire knowledge, the child himself is eager to learn.

Key words: *Preschool period, learning process, child-oriented, developmental environment, cognitive development*

Giriş

Müasir dövrümüzdə Qərb dövlətlərinin təhsil sistemində istifadə edilən aktiv və ya interaktiv təlim metodlarından respublikamızın təhsil müəssisələrində istifadə edilir. Bu metodlar uşaqların şəxsiyyətinin formalaşdırılmasında xüsusi rol oynayır. Yeni təlim texnologiyalarından istifadə uşaqların intellektual, mənəvi cəhətdən inkişaf etdirilməsində böyük rol oynayır. Yeni texnologiyaların təlimdə tətbiqi uşaqların öz fikirlərini aydın, məntiqi ardıcılıqla ifadə etmələrinə şərait yaradır. Bu metodlar şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirir, onlarda yüksək ünsiyyət mədəniyyəti formalaşdırır. Ənənəvi metodlardan istifadə edərək yeni təlim texnologiyalarının, innovasiyaların pedaqoji-psixoloji əsaslarını işləmək, uşağa təlim-tərbiyə prosesinin elmi əsaslarının müasir tələblərə uyğunlaşdırmaq təhsil sisteminin qarşısında duran ən aktual problemlərdən biridir.

Təlim prosesini aktivləşdirmək üçün düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirmək, yaradıcılığa həvəsləndirmək və öyrənməyə maraq yaratmaq məqsədini güdən müəllim, uşağı təlimə cəlb edəcək müəyyən metod, texnika və proseduralardan istifadə etməlidir. Şagird təliminin fəal iştirakçısı olmaq üçün hazırlanmalıdır. Müəllim uşağa dünyanı başa düşməkdə və qazandığı bilikləri real həyat şəraitinə tətbiq etməkdə yardım göstərməlidir. Yeni texnologiyalar bir sıra xüsusiyyətləri ilə ənənəvi təlim metodlarından fərqlənir: uşaqların tədqiqat fəaliyyətinə cəlb edilmələri, müəllim tərəfindən problemləli şəraitin yaradılması, biliklərin uşaqlar tərəfindən müstəqil əldə edilməsi və s.

Təlim prosesi uşağın idrak yolundakı hərəkəti ilə bağlıdır: o, biliksizlikdən bilikliliyə doğru inkişaf edir. Təlim prosesinin məzmunu və təşkili formaları cəmiyyətin tələbi ilə, elmi-texniki tərəqqinin təsiri ilə müəyyən olunur. Təlim texnologiyalarından istifadə uşağın təfəkkürünün, idrakının, məntiqinin formalaşmasına şərait yaradır. Təlimin təşkili zamanı müəllimin üzərinə məsuliyyətli iş düşür. Təlimin verdiyi nəticə uşaqların fəallığından və müəllimin idarəetmə bacarığından asılıdır. Təlimin təşkili zamanı uşaq yeni biliklər öyrənir, bu öyrəndiklərini təkcə dərstdə, məşğələdə tətbiq eləmir, həmçinin öz real həyatında da istifadə edir. Müəllim uşağı fəallığa sövq etməlidir, onda həvəs, istək yaratmalıdır. Təlim prosesi daha çox uşağa şərait yaradır ki, uşaq özü axtarış eləsin, öz bildiklərini ortaya qoysun. Müəllim isə bu prosesdə uşağa yol göstərir. Fərqli yanaşma tərzini uşağa aşılayır. Təlim prosesinin daha aktiv, daha maraqlı keçməsi təlimdə istifadə olunan metodlardan, vəsaitlərdən asılıdır. Müəllim müxtəlif vəsaitlərlə təlimi təşkil etməlidir. Bu zaman uşaq daha fərqli mühakimələrdən istifadə edir, öz düşüncəsini daha da formalaşdırır. Təlimin əsas vəzifələrindən biri odur ki, o, uşaqda biliyə yiyələnmə həvəsini artırır, uşaq özü bilik öyrənməyə can atır.

Tədqiqat

Təlim mühiti uşaqların təfəkkür, sosial, emosional, fiziki və yaradıcı inkişafına böyük təsir göstərir. Tərbiyəçilər fiziki və psixoloji baxımdan təhlükəsiz, həmçinin həvəsləndirici mühit yaradaraq uşaqların müstəqil və qrup tədqiqatları, oyun, müxtəlif vasitələr və digər uşaqlarla və böyüklərlə qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə inkişafı dəstəkləyirlər. Uşaqyönümlü mühitin yaradılmasında 2 prinsip nəzərə alınmalıdır:

1. Uşaqların ətraf mühidə olan əşyalar və onları əhatə edən insanlarla qarşılıqlı əlaqə quraraq öyrənməsi və biliklər qazanması;

2. Uşaqların inkişafını və öyrənməsini təmin etmək üçün onların maraqlarının, ehtiyaclarının və güclü tərəflərinin nəzərə alınması (Cəfərova, 2011: 56).

Uşaqyönümlü inkişafetdirici mühidə tərbiyəçi uşaqların irəli sürdükləri fikirlərə, hörmət və diqqətlə yanaşır və onları, məşğələlərin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi zamanı nəzərə alır. Təşəbbüskar uşaqlar dəstəklənir, bir qədər çəkinən və passiv olan uşaqlar isə aktiv olmağa həvəsləndirilir. Uşaqlar yalnız eşitmək və deyilən kimi hərəkət etmək deyil, fikir yürütmək, faktlar axtarmaq, səbəb-nəticə əlaqələrini soruşmaq, izah etmək və qurmaq, sadə tədqiqatlar aparmaq, həmyaşdrları ilə ünsiyyət qurmaq, fəaliyyəti marağına görə seçmək və sərbəst davranmaq

hüquqlarına malikdirlər. İnkişafetdirici və dəstəkləyici mühitin yaradılması üçün məktəbəqədər təhsil müəssisələrində müxtəlif guşələr təşkil olunur. Guşələr iki şərti nəzərə almaqla təşkil olunur:

1. Uşaqların maraq və inkişaf ehtiyacları;
2. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində mövcud olan təlim resursları.

Guşələr bir-birindən ayrı təşkil edilir, xüsusi materiallarla təchiz olunur. Mərkəzlərdə qoyulan materiallar kitablar, oyuncaqlar, həndəsi fiqurlar, oyuncaq qablar, mətbəxə aid oyuncaqlar, kağız, qələmlər, karton, boyalar, plastilin, pazl oyuncaqları, müxtəlif bitkilər, yarpaqlar uşaqların əli çatan vəziyyətdə qoyulmalıdır və uşaqlar həmin materiallarla yaradıcı və müstəqil oynamağa həvəsləndirilməlidir. Guşələr elə yaradılmalıdır ki, orada uşaqlar kiçik qruplarda bir-birilə oynayıb ünsiyyət qura, istədikləri fəaliyyət mərkəzlərini özləri seçə bilsinlər. Dəstəkləyici təlim mühiti uşaqların müstəqilliyinə imkan yaradır, onların təhsil uğurunun təmin edilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Təlim mühitinin xarakteristikası:

1. Bütün uşaqlar üçün səmimi mühit olmalıdır;
2. Mühit cəlbədicə və zövqlü olmalıdır;
3. Mühit dəstəkləyici olmalı, ünsiyyət və əməkdaşlığı təmin etməlidir;
4. Bütün uşaqlar üçün kifayət qədər materiallar təmin olunmalıdır;
5. Uşaqların materialı müstəqil tapması, istifadə etməsi və qaytarmasına imkan yaradılmalıdır;
6. Mühit müxtəlif oyun növlərinə həvəs yaratmalıdır;
7. Mühit uşağın qrup otağının bütün tərəflərini görməsinə və asanlıqla hərəkət etməsinə imkan verməlidir;

8. Uşaqların bir sahədən digər sahəyə material və vəsaitləri gətirərək oyun zamanı istifadə edə bilməsi təmin edilməlidir (Ağayev, 2006: 45).

Məktəbəqədər müəssisədə təhsilin səmərəli qurulması üçün mühit təlimə uyğun olmalı və uşaqların öyrənmə prosesində ünsiyyət və əlaqə yaratmasına imkan verməlidir. Təlim mühitinin yaradılması tərbiyəçinin mədəni və müsbət davranışı uşaq fəaliyyətinə təsir edir, yeni materialların davamlı və fərqli biçimdə istifadəsi təlimə həvəs yaradır, fərqli struktur səmərəli fərdi təlim üçün vacib hesab edilir, musiqi yadasalma qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi və müvafiq təlim mühitinin yaradılması üçün istifadə edilir.

Uşaqlar inkişaf və təlim prosesinin fəal iştirakçısıdır. Təlim tələb edir ki, məlumat uşağa valideyn və ya tərbiyəçi tərəfindən hazır ötürülməsin, uşaq məlumatı özü əldə etsin. Buna görə də uşaqlara ətraf mühitdə biliklərin araşdırma yolu ilə əldə edilməsi imkanını uşağa demək çox vacibdir. Beləliklə, məşğələlər zamanı uşaqlara ətraf mühiti təcürbi yolla dərk etmək, müxtəlif fəaliyyətlər həyata keçirmək, məsələlərin həllində iştirak etmək, danışıq və ünsiyyət vərdişlərini inkişaf etdirmək imkanı vermək olduqca zəruridir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların təlimini və inkişafını təmin etmək üçün ayrı-ayrılıqda oxu, yazı və riyazi təsəvvürlərin təliminə və əzbərciliyə həddən artıq əhəmiyyət vermək lazım deyil. Evdə və məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaq üçün rəngarəng fəaliyyətlər planlaşdırılmalıdır. Əsas uşaqların nəyi bilmələri deyil, nə etməyi bacardıkları və nə öyrəndikləridir. Daha doğrusu, öyrənmə və düşünmə bacarıqlarının təkmilləşdirilməsidir. Fəal öyrənmə prosesi uşaqların ətrafdakı insanlar və əşyalarla qarşılıqlı təsiri nəticəsində baş verir. Böyüklərin uşağın inkişafını dəstəkləmələrində rolu özlərinin bu prosesdə birgə iştirakı ilə əlverişli emosional şərait yaratmaqdan ibarətdir. Bu zaman uşaqlara əşyalarla manipulyasiya etmək, seçim etmək, əşya və ideyaları “tədqiq” etmək, eksperiment aparmaq və “kəşflər etmək” imkanı vermək mümkündür. Bu zaman uşaqlar həm öz həmyaşıdları ilə, həm də böyüklərlə təhlükəsiz və xoş mühitdə ünsiyyət qurmaq imkanı qazana bilirlər. Fəal təlim metodları üzərində qurulan məşğələ ənənəvi məşğələlərdən fərqlənir. Bu məşğələlər uşaqların sərbəst şəraitdə fəaliyyət göstərməsinə imkan yaradır və bu zaman onlar özlərinin bütün bilik, bacarıq və istedadlarını nümayiş etdirə bilmək imkanı əldə edirlər.

Nəticə

Təlimin əsas üstünlüyü – biliklərə yiyələnmək həvəsinin yaranmasıdır. Bu da idrak fəaliyyətinin gedişində şagirdlərin təfəkkürünün imkanlarına əsaslanır. Bilgilər “hazır” şəkildə deyil, onların müstəqil surətdə kəşfi prosesində mənimsənilir, yəni mənimsəmə prosesi passiv deyil, fəal xarakter

daşıyır. Əgər uşaq öz istəyinə və öz fəaliyyətinə əsasən yeni bilikləri kəşf edirsə, onda o, dərse yaradıcı və maraqla yanaşır, əldə etdiyi bilikləri uzun müddətə və möhkəm mənimsəyir. Bütün bunlar uşaqların passivliyinin aradan qaldırılmasına, lazım olan təfəkkür xüsusiyyətlərinin və yaradıcılığın formalaşdırılması və təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaradır. Fəal təlim şagirdlərin idrak fəaliyyətinə əsaslanır və təhsil prosesinin digər iştirakçıları ilə əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilən təlimi nəzərdə tutur. Bu təlim üçün aşağıdakı cəhətlər səciyyəvidir:

- Müəllim tərəfindən şüurlu surətdə idraki problem situasiyasının yaradılması;
- Problemin həlli prosesində şagirdlərin fəal tədqiqatçı mövqeyinin stimullaşdırılması;
- Uşaqlar üçün yeni və zəruri olan biliklərin müstəqil kəşfi, əldə edilməsi və mənimsənilməsi üçün şəraitin yaradılması.

Təlim prosesində uşaqların təfəkkürünü fəaliyyətə gətirməkdə müəllimin suallarının böyük əhəmiyyəti var. Bəzi müəllimlər uşaqların yaradıcı düşüncəsinə inanmır, onlara həddindən artıq bəsit və heç bir fikri axtarış aparmadan cavab verməsi mümkün olan suallar verirlər. Təcrübəli müəllimlər isə uşaqlardan tələb edirlər ki, verdikləri hər bir cavabı əsaslandırсынlar, sübutlar gətirsinlər, müvafiq nəticələr çıxarsınlar. Müəllim suallar vasitəsilə həm uşaqların təlim materialını necə mənimsədiklərini yoxlayır, həm də onların biliklərini dərinləşdirir. Deməli, təlim prosesində, xüsusən sorğu zamanı müxtəlif düşündürücü suallar verməklə uşaqlarda təfəkkürü fəaliyyətə gətirmək, inkişaf etdirmək mümkündür. Öyrənmənin hərəkətverici qüvvəsini uşaqların idraki fəallığı təşkil edir. Uşaqlarda öyrənməyə tələbatın formalaşdırılması müəllimin pedaqoji ustalığından, öyrədənin öyrənlərə hörmət və tələbkarlığa əsaslanan münasibətindən, təlimin metod və üsullarının düzgün seçimindən, şagirdlərdə öz qüvvələrinə inamın aşılmasından və s. asılıdır.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulumu) (3-6 yaş)*. (2022).
2. Ağayev, Ə. (2006). *Təlim prosesi: ənənə və müasirlik*. Adiloğlu.
3. Bayramov, V.H. (2004). *Müasir təlim metodlarının və yeni pedaqoji texnologiyaların tətbiqinə dair*. Maarif.
4. Cəfərova, L.K., Əhmədova, A.M, Rəhimova, S.Ə. (2011). *Müasir uşaq bağçalarında təlimin təşkili*. Apostrof.
5. Əhmədov, A., Abbasov, Ə. (2008). *Kurikulumların hazırlanması və tətbiqi məsələləri*. Kövsər.
6. Kərimov, Y.Ş. (2011). *Təlim prosesində yeni texnologiyalar*. Mütərcim.
7. Mərdanov, M. (2009). *Azərbaycan təhsili yeni inkişaf mərhələsində*. Elm.
8. *Məktəbəqədər təhsilin yeni məzmunu və onun tətbiqi məsələləri*. (2018). Mütərcim.
9. Veysova, Z. (2007). *Fəal və interaktiv təlim*. Müəllimlər üçün vəsait.

Daxil oldu: 10.10.2024

Baxışa göndərildi: 21.10.2024

Təsdiq edildi: 28.11.2024

Çap olundu: 30.12.2024